

УДК 327.0:101.1: 316 (045)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-22-9>

Фесенко М.В.

<https://orcid.org/0000-0003-3728-1427>

РЕСУРСНА КОНКУРЕНЦІЯ МІЖ ПРОВІДНИМИ ДЕРЖАВАМИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті досліджується проблема ресурсної конкуренції між провідними учасниками міжнародних відносин. Показано, що вихід країн, що розвиваються, на міжнародну арену і конкуренція, що загострюється, за доступ до енергетичних ресурсів залишаються серйозними викликами системі відносин, що сформована у світовій енергетиці. У другій половині ХХ ст. почався перехід ресурсної бази країн під національний контроль та управління. Перегляд умов доступу до їх ресурсів та поступове посилення позицій національних компаній багато в чому визначили зміну балансу сил у сфері виробництва вуглеводнів. Стрімке скорочення ресурсної бази планети багато в чому визначає напрямок розвитку світової економіки та політики, а також геополітики. Ситуація, що складається, сприяє зростанню зацікавленості дослідників та членів бізнес-спільноти у вивченні сутності конкуренції та механізмів її дії, а також підходів дослідників до її аналізу.

Доведено, що за умов відсутності невідкладних та скоординованих дій швидко зростання неефективного використання природних ресурсів продовжить створювати несумісне зі стійкістю навантаження на довкілля. Нині констатується зростання використання природних ресурсів, що нерівномірно розподілені між країнами та регіонами світу. В цьому контексті міжнародні обмін та співробітництво здатні зробити істотний внесок у зміни системного характеру. Лідери країн відповідальні за формування політики та прийняття рішень і вони мають у своєму розпорядженні інструменти, які необхідні для змін на краєц, включаючи трансформацію на місцевому, національному та глобальному рівнях. Подальшим випробуванням для існуючої системи відносин у світовій енергетиці може стати посилення позицій національних нафтогазових компаній у технологічній сфері. Роблячи це стратегічним пріоритетом і вторгаючись у сфери, які раніше вважалися винятковою прерогативою Заходу, національні компанії поступово зміщують центр тяжкості конкурентної боротьби в галузі у сферу технологій. Очевидно, спроможність амбіцій на світовій арені та здатність витримувати конкуренцію за енергетичні ресурси найближчими роками випробовуватиметься саме у цих координатах.

Ключові слова: ресурси, конкуренція, тенденції, нафтогазова сфера, науково-технічний розвиток, конфлікти за природні ресурси, АТР, Африка, США, ТНК.

Постановка проблеми та актуальність дослідження

У перші два десятиріччя ХХІ ст. на світовому енергетичному ринку відбуваються глобальні трансформації. У другій половині ХХ ст. почався перехід ресурсної бази країн під національний контроль та управління. Перегляд умов доступу до їх ресурсів та поступове посилення позицій національних компаній багато в чому визначили зміну балансу сил у сфері виробництва вуглеводнів. У перші десятиліття ХХІ ст. спостерігається зміщення попиту на них на користь країн, що розвиваються, насамперед Китаю та Індії. Нині КНР повністю відійшла від традиційного принципу самозабезпечення і імпортує 2/3 нафти і газу, що споживаються, і залежність

від зовнішніх поставок тільки зростає. В Індії споживання енергоресурсів поки що становить менше 1/3 китайського, проте через брак внутрішніх джерел залежність від імпорту вуглеводнів вже перевищує 70%. Вихід країн, що розвиваються, на міжнародну арену і конкуренція, що загострюється, за доступ до енергетичних ресурсів залишаються серйозними викликами системі відносин, що сформована у світовій енергетиці.

Ресурси є важливими факторами виробництва світової економіки та технологічного розвитку. Існують різні теорії дефіциту ресурсів, але безперервний доступ до ресурсів життєво важливий для світової економіки, особливо тому, що сучасні технологічні програми вимагають ресурсів з усього світу. Відтак, фізичне виснаження разом із порушенням ресурсного потоку створюють чимало проблем для політиків і промисловості. Дослідження використання КНР економічної державної майстерності у випадку кризи рідкісноземельних елементів і відповідна відповідь ЄС, США і Японії є яскравим прикладом того, як домінування ресурсів може перекинутися на глобальну політику влади.

Функціонування національних економік і ТНК у сучасній ринковій економіці проходить в умовах глобалізації світової економіки, загострення конкуренції, нестабільності і глобальних змін клімату, що виводить на перший план питання про методи ведення конкурентної боротьби та способи підвищення конкурентоспроможності компаній на внутрішніх та світовому ринках в умовах глобального дефіциту.

Стрімке скорочення ресурсної бази планети багато в чому визначає напрямок розвитку світової економіки та політики, а також геополітики. Ситуація, що складається, сприяє зростанню зацікавленості дослідників та членів бізнес-спільноти у вивченні сутності конкуренції та механізмів її дії, а також підходів дослідників до її аналізу. Таким чином ситуація сприяє актуалізації теорії конкуренції, яка має практичне застосування у світовій економіці та політиці. Найбільш динамічно теорія конкуренції розвивалася починаючи з другої половини ХХ ст., що відображає зміни трансформації економічної та політичної структури світу, серед яких поява нових запитів та зміна позиції споживача, розвиток технологій та інформаційних мереж, посилення ролі людських ресурсів тощо.

Теоретико-методологічні засади дослідження

В теоретико-методологічному контексті теорія конкуренції пройшла шлях від зародження перших наукових уявлень про конкуренцію в рамках загальних підходів до дослідження економіки до становлення як самостійна теорія. Основи теорії конкуренції були закладені представниками класичної школи політекономії А. Смітом та Д. Рікардо. В полі зору наукових досліджень вчених виявились макроекономічні питання добробуту, результатом вивчення яких стали модель досконалої конкуренції та теорії абсолютних та відносних конкурентних переваг. Представники неокласичної школи К. Мангер, Ф. Візер,

А. Маршалл здійснили перехід від аналізу конкуренції на макрорівні до мікрорівня та розглянули сутнісні умови конкуренції. Надалі, на межі ХІХ-ХХ ст., на перший план вийшли проблеми співвідношення конкуренції та монополізму. Завдяки роботам Е. Чемберліна і Дж. Робінсона модель досконалої конкуренції, що переважала змінилася теорією недосконалої та монополістичної конкуренції.

Значний внесок у розвиток теорії конкуренції у середині ХХ ст. вніс Дж. Стіглер, який вивчав функціонування ринкової економіки в рамках теорії організації промисловості. Проведений Стіглером аналіз поведінки фірм у конкурентних і монопольних галузях промисловості дозволив йому виділити як умови успішного функціонування компаній принцип виживання і принцип мінімального масштабу ефективності. Крім того, на думку Дж. Стіглера, успіх у конкурентній боротьбі залежить від інтеграції в тій чи іншій галузі. Так, на ранній і пізній стадіях розвитку галузі необхідна активна інтеграція, тоді як на проміжних вона може бути незначною. Дж. Стіглер одним із перших став розглядати володіння економічною інформацією як конкурентну перевагу та засоби ведення конкурентної боротьби. Для досягнення успіху в конкурентній боротьбі необхідно мати актуальну економічну інформацію, корисний ефект від використання якої завжди перевищуватиме витрати на її отримання [1].

Наприкінці ХХ ст. у зв'язку з посиленням світових інтеграційних процесів та глобалізації світової економіки конкурентні переваги економічних суб'єктів та завоювання провідних позицій на ринку з урахуванням нових реалій функціонування бізнесу стали домінуючими в теорії конкуренції. У теорії конкуренції було сформульовано ринкову, ресурсну та інституційну концепції конкурентних переваг, істотний внесок у розвиток яких зробили не лише представники сучасних економічних шкіл, а й фахівці у галузі стратегічного менеджменту та маркетингу.

Провідним представником ринкової концепції конкуренції визнається М. Портер. Йому належить одна з перших спроб систематизувати основи теорії конкуренції. Суть моделі Портера може бути виражена за допомогою триєдності найважливіших аспектів конкуренції – конкурентних сил галузі, конкурентних стратегій та конкурентних переваг. Успіх у конкурентній боротьбі, згідно з Портером, визначається вибором стратегії конкуренції залежно від ситуації в галузі. В основі конкурентної стратегії лежать конкурентні переваги, їх поглиблення та вдосконалення, що дозволяють завоювати міцні позиції на ринку та досягти високих фінансових результатів. [32].

У середині 1990-х рр., у зв'язку з появою та розвитком нових організаційних форм, що відрізняються високою гнучкістю, виникла потреба у переорієнтації стратегій фірм у напрямку поєднання конкуренції та кооперації між учасниками ринку. Це стало основою розвитку інституційного підходу в теорії конкуренції.

Необхідність адаптації компаній до умов мінливості та невизначеності ринкового середовища стала однією з причин активного розвитку ресурсного підходу до визначення джерел конкурентних переваг, значний внесок у розвиток якого зробили Б. Вернер-фельт, Е. Пентроуз, Р.М. Грант, С. Монтгомері, Р. Рамелт, К.К. Прахалад, Г. Хамел та інші. Відповідно до ресурсного підходу, інтенсивні галузеві зміни ведуть до зниження значення структури галузі та ринкової позиції кожної конкретної компанії та до підвищення ролі внутрішніх ресурсів. Спираючись на цю тезу, дослідники дійшли висновку про те, що джерелом конкурентних переваг стає комбінація внутрішніх унікальних ресурсів компанії. Випереджальне створення, розвиток та використання комплексу внутрішніх ресурсів стає визначальним фактором конкурентоспроможності компанії у довгостроковій перспективі.

Представниками ресурсної концепції Г. Хамелом та К.К. Прахаладім була розроблена теорія ключових компетенцій, які є основним способом досягнення та підтримки лідируючих позицій у галузі. Ключові компетенції створюються з урахуванням знань, володіння інформацією, навичок, використовуваних технологій, взаємовідносин між структурними підрозділами та репутації компанії. Відмінні риси ключових компетенцій – їх невліткість, довготривалість і винятковість, що дозволяє компанії створити безумовну конкурентну перевагу. Постійне вдосконалення та придбання нових, специфічних для компанії компетенцій є найважливішою умовою успішної стратегії, забезпечуючи доступ до багатьох ринків та створюючи бар'єри на шляху проникнення конкурентів на ринок.

Значний вплив в розвитку теорії конкуренції надали інституційна та поведінкова економічна теорія, економічна соціологія і теорія управління людським капіталом. Значні теоретичні та практичні дослідження, проведені дослідниками в середині ХХ ст., стали основою формування наприкінці ХХ ст. трьох основних напрямів вивчення теорії конкуренції – ринкового, ресурсного та інституційного. Різноманітність підходів та відсутність єдиної точки зору щодо даних питань ще раз наголошує на складності та багатоаспектності розв'язуваних завдань. Практика господарювання вимагала інтеграції підходів економіки, маркетингу, менеджменту, стратегічного управління, що дозволило дослідникам запропонувати найбільш дієві та ефективні методи ведення конкурентної боротьби та підвищення конкурентоспроможності [2].

Таким чином, навіть стислий огляд розвитку теорії конкуренції дозволяє стверджувати, що до середини ХХ ст. було розроблено значне коло її питань. Однак багато практичних завдань, серед яких пошук інструментів та методів ведення конкурентної боротьби, створення конкурентних переваг, розробка ефективної стратегії, залишилися невирішеними. Так як практика господарської діяльності вимагала розробки дієвих рішень з даних питань, найбільш актуальними стали економічні знання, здатні забезпечити суб'єктів

господарювання орієнтирами з ефективного ведення бізнесу. Дані особливості визначали розвиток підходів до аналізу конкуренції у другій половині ХХ ст.

Криза світового використання ресурсної бази планети

Багато наукових досліджень, зокрема висновків Міжнародної групи зі сталого регулювання ресурсів, а також результатів інших глобальних оцінок, представлених Асамблеєю ООН з навколишнього середовища, дають можливість поглиблено проаналізувати ситуацію з освоєнням природних ресурсів у глобальному масштабі, і що ще важливіше, виробити максимально ефективні з погляду захисту нашої планети заходи, які забезпечать стійкий характер використання природних ресурсів з урахуванням інтересів майбутніх поколінь.

Нині економічне зростання, яке завдає шкоди стану нашої планети, забезпечується, без урахування соціально-економічних та екологічних факторів розвитку. У зв'язку з цим завдання полягає в тому, щоб задовольнити потреби людства в рамках засобів, які має наша планета. Практична реалізація цього амбітного, проте критично важливого завдання потребує переосмислення урядами, діловими колами, громадянським суспільством та всіма громадянами того, що ми розуміємо під словом прогрес, а також впровадження інноваційних підходів, які дозволять змінити переваги, спосіб життя та поведінку людей. Застосування комбінованого комплексного підходу на основі вироблення політики та стратегій, спрямованих на ефективне використання ресурсів, пом'якшення наслідків зміни клімату, зниження вмісту вуглецю в атмосфері та збереження біорізноманіття є реальним шансом забезпечити зростання світової економіки та підвищення добробуту людей.

Раціональне використання природних ресурсів має критично важливе значення не тільки з точки зору досягнення цілей у сфері сталого розвитку. На думку Міжнародної групи зі сталого регулювання ресурсів, воно має пряме відношення до вирішення міжнародною спільнотою завдань щодо запобігання зміні клімату, збереженню біорізноманіття та боротьби з деградацією земель. Нині констатується постійне підвищення попиту на природні ресурси, а також про нестійкість моделей, що використовуються людством у процесі індустріального та господарського розвитку. За останні 50 років обсяги видобутку сировини збільшилися втричі; при цьому, починаючи з 2000 р., відбулося прискорення темпів видобутку. Все більша частка сировини, що видобувається, припадає на нові індустріальні країни. Ефективне використання ресурсів і перехід до стійких моделей виробництва та споживання, дозволять вже до 2060 р. сповільнити на 25% глобальний приріст обсягів споживання ресурсів та забезпечити збільшення світового валового внутрішнього продукту на 8%, зокрема, у країнах із низьким та середнім рівнем доходу. Крім того, у порівнянні з нинішніми тенденціями, це дозволить на 90% скоротити обсяги викидів парникових газів [3].

Істотне зростання обсягів споживаних матеріальних ресурсів у новому тисячолітті мало мінімальне відношення до багатих країн; так само незначно він стосувався і групи найбільш бідних держав, які найбільше потребують поліпшення матеріальних умов життя своїх громадян. Склався несправедливий характер розподілу благ, що отримуються від освоєння природних ресурсів, а також все більш глобальний і все більш відчутний вплив на стан і добробут людини та екосистем. На тлі зростання показників видобутку та споживання в країнах з рівнем доходу вище середнього розвинуті країни продовжують переносити ресурсомісткі виробництва до регіонів з менш дорогою робочою силою. Рівень споживання людини, що живе в багатій країні, в середньому на 60% вищий, ніж у країнах з рівнем доходу, що вище за середній і більш ніж у тринадцять разів перевищує середній показник для країн з низьким рівнем доходу.

Загалом проблема втрати біорізноманіття та дефіциту води на 90% обумовлена методами, що застосовуються під час видобутку та переробки природних багатств. Цими причинами пояснюється приблизно половина загальносвітового обсягу викидів парникових газів. Виходячи з цього, зрозуміло, що цю ситуацію необхідно змінити.

За останні п'ять десятиліть чисельність населення нашої планети подвоїлася, видобуток матеріальних ресурсів – потроївся, а валовий внутрішній продукт збільшився вчетверо. Обсяги видобутку та переробки природних ресурсів зросли за останні два десятиліття, і в даний час на ці види діяльності припадає близько 90% водного стресу і втрати біорізноманіття, а також близько половини антропогенного впливу, що призводить до зміни клімату. За останні 50 років не спостерігалося жодного тривалого періоду стабілізації чи зниження світового споживання матеріальних ресурсів. Цілі в галузі сталого розвитку задають рамки для зміни цієї ситуації шляхом впровадження моделей стійкого споживання та виробництва, а також підвищення ефективності використання ресурсів за рахунок усунення зв'язку між економічним зростанням та його впливом на навколишнє середовище [3].

Доповідь «Прогнозна оцінка світового ресурсного потенціалу – 2019» аналізує демографічні та соціально-економічні рушійні фактори видобутку та використання природних ресурсів на світовому рівні, а також описує, яким чином ці рушійні фактори та навантаження на навколишнє середовище, що пов'язане з ними зумовили стан, в якому розвивається людство. Доповідь порівнює два варіанти можливого майбутнього. Сценарій «Історичні тенденції», що передбачає збереження історичних тенденцій та залежностей, прогнозує використання ресурсів, економічну діяльність, критично важливі послуги та показники стану навколишнього середовища виходячи з цього припущення. Сценарій «У напрямку стійкості» передбачає, що уряди, приватний сектор та домогосподарства зроблять дії щодо підвищення ефективності використання ресурсів, усунення залежності економічного

зростання від негативного впливу на навколишнє середовище, а також поширення моделей сталого споживання та виробництва.

Нині констатується динамічне зростання споживання ресурсів. Сучасні лінійні моделі економічної діяльності залежать від постійного потоку матеріальних ресурсів, які видобуваються, стають предметом торгівлі, переробляються в продукцію і врешті-решт надходять у докiлля у вигляді відходів чи забруднення. Передбачається, що для досягнення прийнятих на міжнародному рівні цілей – таких як Паризька угода, цiльові завдання в галузі біорізноманіття, боротьба за відсутність деградації земель у рамках Конвенції з боротьби з опустелюванням, а також Цілі у сфері сталого розвитку без виходу за межі можливостей нашої планети необхідна невідкладна та системна трансформація підходів до використання природних ресурсів та управління ними. Усі учасники міжнародних відносин мають розглянути новаторські підходи до вирішення екологічних проблем, що пов'язані із використанням природних ресурсів, а також стійкіші методи споживання та виробництва для забезпечення ресурсами майбутнього [3].

З 1970 по 2017 рр. річний обсяг видобутку матеріальних ресурсів зріс утричі, з 27 млрд. т до 92 млрд. т., і продовжує зростати. З 2000 р. темпи зростання споживання ресурсів підвищилися до 3,2% на рік, головним чином, внаслідок значних інвестицій в інфраструктуру та зростання матеріального добробуту в країнах з перехідною економікою, що розвивається, особливо в Азії [4].

У рамках сценарію «Історичні тенденції» траєкторія використання природних ресурсів є нестійкою. А в рамках сценарію «У напрямку стійкості» людство в змозі досягти значного підвищення ефективності використання ресурсів та, у деяких випадках, повного усунення зв'язку між господарською діяльністю та її негативними наслідками. У рамках сценарію «У напрямку стійкості» заходи, спрямовані на підвищення ефективності використання ресурсів та стійкості споживання та виробництва, призводять до суттєвого уповільнення зростання споживання ресурсів, так що доходи та інші показники добробуту зростають на тлі скорочення основних видів впливу на докiлля. Таке відносне усунення залежності призводить до збільшення економічного зростання на 8% порівняно зі сценарієм «Історичні тенденції», забезпечує економічні вигоди, що перевищують короткострокові витрати на перехід до кліматичної траєкторії, що обмежує підвищення температури рівнем 1,5°C, а також більш рівний розподіл доходів та доступу до ресурсів [3].

Уповільнення темпів зростання споживання ресурсів у країнах з високим рівнем доходів компенсує зростання використання природних ресурсів у розвинутих країнах та країнах з перехідною економікою. Загальносвітовий обсяг видобутку ресурсів виявляється на 25% нижчим, ніж у сценарії «Історичні тенденції». Світова продуктивність використання ресурсів збільшується з 2015 по 2060 рр. на 27%, тоді як середньосвітовий валовий внутрішній продукт збільшується вдвічі, а використання ресурсів на душу

населення різних групах країн зближується, знижуючись до 13,6 т/чол. у країнах з високим рівнем доходів та підвищуючись до 8,2 т/чол. у країнах із низьким рівнем доходів. Очікується, що ті ж дії повинні призвести до абсолютного усунення залежності економічної діяльності та використання ресурсів від негативного впливу на навколишнє середовище у глобальному масштабі, включаючи різке зниження викидів парникових газів та суттєве відновлення лісів порівняно з рівнями 2015 р. Заходи щодо підвищення ефективності використання ресурсів призведуть до зниження викидів парникових газів на 19% в порівнянні зі сценарієм «Історичні тенденції» і, поєднанні з іншими заходами в галузі зміни клімату, забезпечать до 2060 р. зниження світових викидів на 90% на відміну від їх підвищення на 43% при альтернативному сценарії [3].

Як і в усі попередні епохи, світ ХХІ ст. стикається з різним політичними, економічними, соціальним та екологічним тиском, який загрожує стабільності в багатьох частинах земної кулі і несе в собі потенціал для насильницьких конфліктів. Багато з цих тисків схожі на ті, які в минулому ставили під загрозу регіональну та міжнародну стабільність: етнічні та релігійні антагонізми; боротьба за панування між тими, що прагнуть і встановлені повноваження; територіальні суперечки; економічна конкуренція; і так далі. Цілком ймовірно, що додаткові джерела суперечностей і нестабільність виникнуть у відчутному майбутньому. Серед найпотужніших з них буде глобальна конкуренція для доступу та контролю над ключовими джерелами життєво важливих не відновлюваних ресурсів: нафта, вода, природний газ, орні землі та різні промислові корисні копалини.

На конкуренцію за ресурси відчутно впливають *дві мегатенденції – виснаження ресурсів і глобальні зміни клімату.*

В контексті тенденції, що свідчить про активне виснаження ресурсів необхідно зазначити, що три фактори – глобалізація, зростання населення та урбанізація поєднуються, підсилюють один одного і є передумовою появи четвертого чинника – незворотне виснаження багатьох не відновлюваних ресурсів. Незважаючи на те, що надра містять велику кількість ключових ресурсів, ці запаси не є необмеженими і можуть бути вичерпані через надмірний видобуток або використання. А у випадку деяких життєво важливих ресурсів людство вже досягло цього рівня або, ймовірно, досягне його в найближчому майбутньому. Наприклад, люди виловлювали деякі види риби (наприклад, колись плідну тріску) настільки інтенсивно, що чимало видів риби практично зникли зі світового океану і, як очікується, що не відновляться. Подібним чином деякі цінні види листяної деревини в основному зникли зі світових лісів.

Серед ресурсів, які зазнають виснаження в наступні десятиліття, немає більш важливого для життя людини та суспільства, ніж нафта. Нафта забезпечує приблизно одну третину основних світових запасів енергії – більше, ніж будь-

яке інше джерело – і забезпечує приблизно 97% енергії, яка використовується для транспортування. Нафта – хімічна сировина для великої кількості цінних продуктів, включаючи пластмаси, добрива, пестициди, асфальт і багато фармацевтичних препаратів. Нафта також необхідна для ведення сучасної війни, забезпечуючи паливо для танків, літаків, ракет і більшості військових кораблів. Як і багато інших матеріалів, на які покладається людство, нафта є не відновлюваним ресурсом. В умовах споживання наявних світових запасів, що вироблені геологічними процесами протягом багатьох тисячоліть, майбутнім поколінням їх не залишиться.

Нині людство вже спожило приблизно половину традиційної нафти на Землі – приблизно 1,2 трильйона барелів з 2,4 трильйона барелів, які, як вважають, існували в 1859 р., коли почався комерційний видобуток, і використовуємо те, що залишилося, такими швидкими темпами, що значна частина решти запасів може зникнути протягом наступних 30-40 р. [5]. Додаткові запаси так званої «нетрадиційної» нафти – канадські бітумінозні піски, венесуельська надважка нафта, нафтові сланці Скелястих гір, арктична нафта тощо можуть замінити деякі вичерпані традиційні запаси, але видобуток цього палива потребує величезної кількості води та енергії, водночас викидаючи величезну кількість парникових газів, тому незрозуміло, чи дозволять суспільству їх повномасштабну експлуатацію [6, р. 41-127].

Усі вищезазначені проблеми неодмінно загостряться наслідками глобальної зміни клімату.

Не дивлячись на те, що кліматологи не можуть бути впевнені щодо майбутніх наслідків зміни клімату для будь-якої конкретної місцевості, вони все більше переконуються, що значні частини планети страждатимуть від постійної посухи, зменшення кількості опадів і затоплення прибережних районів через підвищення рівня моря. Це, у свою чергу, поставить під загрозу водопостачання та виробництво їжі в багатьох тропічних регіонах та регіонах з помірним кліматом, змусивши мільйони людей, можливо, десятки чи навіть сотні мільйонів, покинути землі своїх предків і мігрувати в інші, менш постраждалі райони. Результатом передбачається посилення конфлікту через доступ до їжі, прісної води та орних земель [7].

Зміна клімату вплине на багато аспектів рівняння глобальних ресурсів, але найбільший вплив відчується на постачанні їжі та води. «Зміна клімату змінить структуру опадів і ще більше зменшить доступну прісну воду на 20-30% у певних регіонах», зазначається в документі, підготовленому секретаріатом ЄС у 2008 р. Це, у свою чергу, призведе до зменшення виробництва продуктів харчування в цих регіонах і зростання цін на продовольство, що ймовірно спричинить соціальні заворушення та конфлікти. «Зокрема, дефіцит води може спричинити громадянські заворушення та призвести до значних економічних втрат, навіть у стабільних економіках», зазначається в дослідженні ЄС. Наслідки будуть ще більш інтенсивними в

регіонах, які перебувають під сильним демографічним тиском. Загальний ефект полягає в тому, що зміна клімату розпалює існуючі конфлікти через виснаження ресурсів [7].

Разом із глобальними запасами продовольства зміна клімату вплине на енергозабезпечення планети. Наприклад, посилення сильної штормової активності поставить під загрозу видобуток нафти та природного газу в таких ключових районах видобутку, як Мексиканська затока, Північне море та західна частина Тихого океану. Оскільки велика частка американських енергетичних і нафтопереробних потужностей зосереджена в Мексиканській затоці, інтенсивні урагани матимуть руйнівний вплив на видобуток нафти в країні. Тому ураган «Катріна», який пронісся Перською затокою в серпні 2005 р., знищив 45 бурових платформ і знищив приблизно одну чверть виробничих потужностей США; Через місяць ураган «Ріта» знищив ще 66 платформ [8, з. 50]. Зменшення кількості опадів, яке очікується через глобальне потепління в багатьох частинах світу, також зменшить потік води в багатьох річках, які були перегороджені з метою виробництва електроенергії; за меншої кількості опадів ці гідроелектростанції можуть простоювати протягом тривалого часу [9].

Трансформація моделі конкуренції у нафтогазовій сфері

В останні десятиліття в умовах підвищення попиту на вуглеводневу сировину у світі відбувається посилення конкуренції за доступ до енергоресурсів. Об'єктивні тенденції погіршення якості запасів та ускладнення умов їх розробки підвищують роль технологічного фактора у питаннях забезпечення енергетичної безпеки.

За понад півтори столітню історію розвитку нафтової промисловості у світі з надр було вилучено понад 180 млрд. т нафти. В свою чергу обсяг видобутку газу перевищує 100 трлн м³. Більше половини цих обсягів вуглеводневої сировини видобуто після 1990 р. Протягом життя одного покоління людей обсяги виробництва та споживання вуглеводневої сировини значно збільшилися: з 1960 р. – у 5 разів, з 1972 р. – у 2 рази та з 1990 р. – у 1,5 рази. Нова соціальна реальність не може обійтися без концентрованої енергії, тому нафта та газ залишаються найважливішими джерелами енергії у світі. За оцінками Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), у 2013 р. на їхню частку припало відповідно 31,1 та 21,3% глобального попиту на енергію. Згідно з основним сценарієм розвитку світової енергетики МЕА, світове споживання первинної енергії зросте на одну третину до 2040 р. При цьому в структурі глобального споживання не очікується радикальних змін, вуглеводні збережуть статус найбільш затребуваних видів палива [10].

За оцінками МЕА, щоб збалансувати попит, що зростає, в найближчі чверть століття в розробку нових запасів вуглеводнів потрібно інвестувати 20 трлн дол. США. Об'єктивні тенденції погіршення якості ресурсної бази, що діють із боку пропозиції, ведуть до збільшення витрат за підтримку вже досягнутих

обсягів видобутку і відчутно збільшують його приріст. Нині приблизно 80% із 330 найбільших родовищ традиційної нафти у світі вже пройшли свій пік і тепер перебувають на стадії падіння обсягів видобутку [10]. Складаючи менше 1% від загальної кількості родовищ саме ці гіганти нині несуть на собі основне навантаження, забезпечуючи більше половини світового видобутку нафти. За оцінками, середні темпи скорочення видобутку на найбільших нафтових родовищах світу становлять від 5 до 6,5% на рік [11]. Нові джерела, зазвичай, менші, мають складну геологічну будову і містять вуглеводні нижчої якості. Внаслідок цього місце традиційної нафти поступово займають важчі вуглеводні, а видобуток ведеться у складніших технологічних, кліматичних умовах та екологічно вразливих місцях [12].

Останні відкриття та нові проекти на глибоководному шельфі в арктичних широтах наочно показують, як нові технології змінюють карту видобутку, забезпечуючи доступ до ресурсів, про які ще кілька десятиліть тому можна було лише мріяти. Протягом усієї історії розвитку нафтогазової галузі її поступальний рух уперед багато в чому забезпечувався доступом до ресурсів, що розширюється, за рахунок інновацій і нових технологій. Саме технологічний розвиток змінив способи та методи пошуку ресурсів, відкрив доступ до освоєння шельфових родовищ, сланцевих покладів та бітумінозних пісків, істотно підвищивши ефективність та безпеку реалізації проектів у сфері видобутку нафти та газу [13].

Упродовж більшої частини ХХ ст. нафтовий бізнес спирався на механізми колоніальної могутності, вплив нафтових компаній з англосаксонських країн та ієрархію, в якій країни, що володіють нафтогазовими ресурсами, перебували в самому низу [14]. Націоналізація нафтогазових активів та відновлення суверенітету над управлінням природними ресурсами у більшості країн – виробників нафти у 1970-ті рр. призвели до кардинальної зміни ситуації у галузі [15]. Втрата прямого контролю над запасами в країнах, що розвиваються, змінила статус міжнародних компаній. Від панівних висот у глобальній системі енергопостачань їм довелося перейти до практики сервісних контрактів, якими вони ставали просто «підрядниками», які надають послуги на компенсаційних умовах [16].

Перехід ресурсної бази під контроль країн-виробників призвів до зміни балансу сил у світовій нафтогазовій галузі на користь національних компаній. Якщо 1970-ті рр. західні компанії контролювали 85% світових запасів нафти, то останні роки лише 7%. Нині більшість традиційних джерел вуглеводневої сировини перебуває під контролем національних нафтогазових компаній. Перегляд умов доступу до енергетичних ресурсів змушує міжнародні компанії працювати на передній технологічній межі, залучаючи до розробки важкодоступних ресурсів на глибоководному шельфі, нетрадиційні види вуглеводневої сировини. Тиск несприятливих ресурсних чинників і витіснення до найскладніших і витратних сегментів галузі негативно позначається на

операційних та фінансових показниках діяльності нафтогазових компаній з розвинутих країн [13].

Найбільші міжнародні компанії контролювали всі сфери бізнесу – від ресурсної бази на Близькому Сході до постачання нафтопродуктів кінцевим споживачам у розвинених країнах. Необмежений доступ до ресурсів нафти і газу практично в будь-якій країні світу, за винятком соціалістичного табору, дозволяв групі найбільших монополій із США та Європи, які отримали назву «сім сестер», контролювати на початку 1970-х рр. понад 2/3 світових запасів та видобутку нафти. У цьому 85-90% міжнародних поставок нафти відбувалося у рамках вертикально інтегрованих ланцюжків усередині компаній [15].

Фінансова міць, володіння передовими технологіями видобутку та переробки вуглеводнів, доступ до ємних ринків кінцевого споживання та контроль над ключовими маршрутами транспортування нафти забезпечували західним нафтовим компаніям панівні позиції на світовому ринку. Концентрація основних важелів впливу та політична підтримка з боку урядів своїх країн дозволяла міжнародним компаніям в односторонньому порядку встановлювати правила взаємодії з країнами-виробниками відносно доступу до ресурсів нафти і газу, так і порядку ціноутворення. Отримавши право розпоряджатися ресурсами нафти і газу там як у себе вдома, міжнародні компанії вирішували проблеми забезпечення стійких поставок життєво важливих для розвинених країн джерел енергії. Контроль над ресурсами дозволяв їм замкнути всі ланки глобальної системи нафтозабезпечення як із боку попиту, так й з боку пропозиції.

Проте, констатується, що у перші два десятиліття XXI ст. відбувається зміна балансу сил у нафтогазовій галузі. В останні десятиліття приріст пропозиції нафти та газу у світі відбувається за рахунок залучення до розробки все більш складних та дорогих ресурсів. Це загальносвітовий тренд, але у різних регіонах він має різну інтенсивність. Низький рівень забезпеченості запасами та погіршення їхньої якості змушує західні країни та їхні енергетичні компанії стартувати першими. Прагнення знайти нові джерела вуглеводнів змушує їх працювати на передньому краї, докладаючи зусиль для виходу на нові рубежі. В умовах, коли близько 90% світових запасів традиційних вуглеводнів контролюють національні нафтогазові компанії з країн, що розвиваються, пошук прийнятних з технологічної та економічної точок зору рішень для залучення в розробку важкодоступних і нетрадиційних видів ресурсів став для західних монополій не питанням вибору, а життєвою необхідністю.

Аналіз галузевих трендів у галузі розвідки та видобутку засвідчує, що міжнародні нафтогазові компанії в останнє десятиліття мають найгостріші проблеми з відшкодуванням запасів і підтримкою своєї частки на ринку. Починаючи з середини 2000-х рр. приріст запасів нафти відстає від темпів видобутку. Загалом за останнє десятиліття п'ять провідних міжнародних компаній відшкодували лише 91,1% відібраних запасів нафти. Тиск

несприятливих ресурсних чинників змушує їх усе більше переорієнтуватися на джерела вуглеводневої сировини, які важко видобути через геологію, хімічний склад або кліматичні умови [17]. В результаті на джерела, які раніше вважалися нетрадиційними, припадає все більша частка видобутку. Витіснення провідних західних компаній у найбільш складні та витратні сегменти галузі позначається на їх операційних та фінансових показниках [18]. Фактично останніми роками провідні західні компанії витрачають дедалі більше прибутку, щоб забезпечити собі меншу частку світового видобутку.

Таким чином, за запасами вуглеводневої сировини західні компанії зараз опинилися у другому «ешелоні». Їхня поточна забезпеченість запасами значно нижча, ніж у найбільших національних компаній. Сумарно на частку західних компаній припадає лише 2,6% запасів у світі. Вплив міжнародних компаній на світовий ринок скорочується разом з їх часткою у світовому видобутку. Перехід ресурсної бази під національний контроль призвів до зміни балансу сил у світовій нафтогазовій галузі на користь національних компаній на частку яких, нині, припадає 3/4 світового видобутку нафти. В цьому контексті зазначимо, що у рейтингу найбільших компаній світу за обсягами видобутку нафти та газу 15 із 20 компаній перебувають у державній власності.

Суверенітет над природними ресурсами

У переважній більшості національні нафтогазові компанії народилися у боротьбі за контроль над природними ресурсами. Націоналізації, що проводилися на хвилі політичного пробудження в традиційних країнах-експортерах, мали на меті забезпечення їхнього суверенітету над своїми природними багатствами. Створення національних компаній, які замінили іноземних операторів, стало символом здобуття незалежності. Державна участь у нафтогазовій промисловості через національні компанії нині забезпечує контроль над ланцюжками доданої вартості, включаючи технічні та комерційні рішення, раціональне освоєння та використання ресурсів сировини на користь національної економіки, контроль над процесом ціноутворення, вирішення проблем зайнятості.

Національні компанії неоднорідні. Діяльність деяких із них суворо окреслена межами держави походження. Наприклад, найбільші компанії близькосхідних країн, такі як «Saudi Aramco», «ADNOC», «Kuwait Petroleum Corporation», «Qatar Petroleum», контролюють колосальні запаси традиційних вуглеводнів у своїх країнах. На відміну від міжнародних гравців їм доводиться боротися за доступ до ринків збуту (експорту) вуглеводнів, які вони виробляють. Розвиток із опорою на національну ресурсну базу дозволяє у періоди сприятливої цінової кон'юнктури накопичувати значні фінансові ресурси. Вони використовуються зокрема для розширення присутності на верхніх поверхах у ланцюжках створення вартості за рахунок виходу в сектор переробки у країнах-імпортерах та формування там своїх збутових мереж. Доступ до сектору нафтопереробки та кінцевого попиту на найбільш ємних ринках є для національних нафтових

компаній із країн-експортерів ключем до забезпечення надійності своїх поставок [13].

Азіатські національні нафтогазові компанії мають інші мотиви. Швидкий попит усередині своїх країн гарантує їм збут, тому на міжнародній арені вони борються не за ринки, а, як і міжнародні компанії, за доступ до ресурсів. Наприклад, в останнє десятиліття нафтові компанії КНР добувають у своїй країні менше половини нафти, яка потрібна країні для розвитку економіки. У умовах доступу до ресурсів вуглеводневої сировини там став основним чинником підтримки забезпечення національної безпеки [19]. Аналогічна ситуація склалася в Індії, де економіка, що набирає обертів, стимулює попит на енергоресурси. Дефіцит власних джерел вуглеводнів посилює залежність від світового ринку – останнім десятиліттям імпорт нафти до Індії подвоївся. У цих умовах для Китаю та Індії енергетична безпека перетворилася на питання державної стратегії. Одним із основних способів убезпечити себе від зриву поставок вуглеводнів з-за кордону та коливання цін на світовому ринку політичне керівництво в КНР та Індії бачить у розширенні доступу національних компаній до видобувних проєктів за кордоном.

Принцип невтручання у внутрішні справи, готовність до співпраці з будь-якими правлячими режимами без висунення вимог щодо демократії та дотримання прав людини допомагає КНР здобути розташування багатьох багатих на природні ресурси країн Африки, Центральної Азії, Латинської Америки та Близького Сходу.

Діючи в тісній зв'язці з державою та отримуючи від неї фінансову та політичну підтримку, китайські нафтогазові компанії можуть дозволити собі проводити активну інвестиційну політику за кордоном, підвищуючи ставки та приносячи фактор вартості активів у жертву гарантованим та довгостроковим поставкам енергоресурсів. За останні десять років сумарний обсяг видобутку трьох найбільших нафтових компаній Китаю за межами країни зріс у 4 рази і нині перевищує 126 млн. т. За рівнем транснаціоналізації китайські нафтові компанії стрімко наближаються до провідних міжнародних компаній.

Науково-технічний розвиток у контексті ресурсної конкуренції

Звертаючись у пошуку енергетичних ресурсів до світового ринку, Китай, Індія та інші країни, що розвиваються, вступають у жорстку конкуренцію із Заходом. Боротьба за доступ до обмежених ресурсів, що загострюється, має свою проєкцію і в технологічній сфері, переводячи питання доступу до новітніх енергетичних технологій у найважливіший фактор світової політики та формуючи нові контури технологічного суперництва в галузі.

Стрімке зростання інвестицій у НДДКР із боку національних компаній змінює карту інноваційної активності у галузі енергетичних досліджень та розробок. Наприклад, три найбільші китайські компанії – «PetroChina», «Sinopet», «CNOOC» подвоїли свої дослідницькі бюджети за останнє десятиліття, створивши більше десятка науково-технічних центрів світового

рівня, значно перевищуючи міжнародних конкурентів за чисельністю зайнятих у НДДКР. Серйозний крок уперед у галузі технологічного розвитку в останні роки зробила бразильська «Petrobras», вибудувавши ефективну систему організації науково-дослідних робіт із опорою на внутрішні інтелектуальні ресурси. Цілеспрямована політика щодо розвитку власного науково-технічного потенціалу дозволила компанії вийти на передові рубежі у сфері розвідки та освоєння підсолевих родовищ на глибоководному шельфі [20].

Зростання витрат на дослідження та значні зусилля національних компаній у галузі технологічного розвитку мають стратегічний характер. Нині домінування найбільших західних компаній у високотехнологічних сегментах галузі базуються на двох стовпах. По-перше, це активне використання як власного науково-технічного потенціалу, включаючи можливості трансферу технологій всередині глобальної галузевої системи, де вони грають роль організаційного ядра. По-друге, це контроль над ринком засобів виробництва та високотехнологічних сервісних послуг, який для розвинених країн давно має стратегічне значення. Використання підрядників із суміжних наукомістких галузей, технологічна співпраця із зовнішніми постачальниками дозволяють отримати доступ до технологій та експертизи, що доповнює власні компетенції компаній. Виступаючи у ролі замовника та споживача технологічних інновацій, найбільші західні компанії здійснюють загальну координацію інноваційних процесів у галузі. Моніторинг глобального доробку наукових розробок, інтеграція отриманих у рамках спільних дослідницьких проектів результатів з акцентом на їхнє швидке впровадження та комерціалізацію дозволяють їм утримувати позиції в технологічній сфері [21].

Навіть найпросунутіші в технологічному плані національні компанії з Китаю, Бразилії та Росії не мають такого організаційного ресурсу. Тому у прагненні посилити гру на технологічному полі вони орієнтуються на власні можливості, покладаючись переважно на науково-дослідний та промисловий потенціал своїх країн. Намагаючись прискорити перебіг подій, національні компанії в останні десятиліття нарощували обсяги фінансування НДДКР у 3 рази швидше за своїх західних конкурентів. Найближче майбутнє покаже, чи провідні національні компанії здатні зробити ривок і перейти на новий рівень технологічного розвитку. Фрагментовані дані про характер інноваційної діяльності та наявні в них науково-технічні досягнення дозволяють припустити, що поки вони знаходяться на стадії накопичення потенціалу, вибудовування ефективної інституційної структури та форм НДДКР. Якщо порівнювати показники результативності зусиль у галузі досліджень та розробок, то за рівнем патентної активності провідні національні компанії поки що поступаються конкурентам з розвинених країн світу [21].

Конкуренція акторів міжнародної системи за умов ресурсного дефіциту за потенціал Африканського континенту

Нині Китай, Індія, Бразилія, країни Південно-Східної Азії активно залучають елементи «м'якої сили», включаючи культурну складову, для просування своїх інтересів у всіх куточках земної кулі. До нових полюсів світового розвитку належить і африканський континент. Вже через те, що це регіон, населення якого перевищує 1 млрд. осіб і який займає приблизно 1/5 частину суші, неможливо створити науково достовірну картину поліцентричного світу без повноцінного врахування особливостей і характеристик цього елемента загальної глобальної системи. Водночас зростання взаємозалежності елементів глобалізованої світ-системи водночас свідчить про зростання зворотного впливу на неї найгостріших соціально-політичних, економічних, етноконфесійних та інших проблем Африки, які мають глобальний вимір. Вже нині через посилені міграційні потоки африканці безпосередньо впливають на трансформацію західної культури і формування нової європейської ідентичності.

Сучасний стан суспільства характеризується найвищими темпами споживання природних ресурсів, що, своєю чергою, провокує порушення балансу у відтворенні складових компонентів біосфери під впливом господарської діяльності людини. Нерівномірність розподілу природних ресурсів Землі змушує держави як інтегруватися у світову економіку, так і боротися за сфери впливу світовому ринку ресурсів. Сфера життєвих інтересів високорозвинених в економічному відношенні країн поширюється як на території, що мають ресурсний потенціал, так і на регіони з високою якістю навколишнього середовища, де його асиміляційний потенціал виявився менш порушеним. У першу чергу, це стосується Африканського континенту, частково, Азії та Латинської Америки.

Африка в даний час і в найближчому майбутньому відіграватиме особливу роль у світоустрої, що формується, і глобальних трансформаціях майбутнього. У світі стратегічне суперництво провідних економік світу за африканські ресурси постійно зростає. Африка багата на різні види природної сировини і має чимало відомих видів корисних копалин. Серед інших регіонів світу Африка займає перше місце за запасами руд марганцю, хромітів, бокситів, золота, платиноїдів, кобальту, ванадія, алмазів, фосфоритів, флюориту та друге місце за запасами руд міді, азбесту, урану, сурми, берилію, графіту, нафти, газу, ртуті, залізняку; значні також запаси руд титану, нікелю, вісмуту, літію, танталу, ніобію, олова, вольфраму, дорогоцінного каміння та ін.

Нині країни Африки сумарно виробляють майже 15% світової енергетичної сировини (у перерахунку на споживану енергію) світу, і очевидна тенденція до суттєвого зростання цього показника [33]. Значимість вуглеводневих ресурсів африканського континенту набуває світового рівня, що пов'язано, як мінімум, з

особливостями видобутку, транспортування, споживання та реалізації на світових ринках африканських нафти та газу.

Африка – один із небагатьох регіонів світу, де, за оцінками фахівців, ще загалом не пройдено так званого піку видобутку нафти. Країни континенту приваблюють для нафтогазових транснаціональних корпорацій (ТНК), які розробляють вуглеводневі ресурси морського шельфу та інших екологічно вразливих територій, внаслідок загалом більш щадних екологічних і вимог, що висуваються національними урядами. Це дозволяє ТНК заощаджувати величезні кошти. Африка географічно є досить привабливим джерелом сировини з погляду зручності його транспортування як у старі центри споживання (Північна Америка, Західна Європа, Японія), так і нові (Китай, Індія, Південно-Східна Азія, Бразилія). Не менш важливо, що Захід виходить з того, що військово-політичні та геостратегічні ризики при зміщенні джерел стійкого постачання його економік вуглеводнями з Близького Сходу та Росії у бік Африки на південь від Сахари зменшуватимуться.

Згідно з відкритими даними, більша частина запасів нафти територіально сконцентрована у п'яти країнах – Лівії, Нігерії, Алжирі, Анголі та Судані. Там знаходиться понад 90% доведених запасів нафти на континенті. Газові родовища (91,5% доведених запасів) знаходяться на території (і в межах ексклюзивних морських економічних зон) Алжиру, Єгипту, Лівії та Нігерії. Саме ці країни, мабуть, лише за винятком Анголи, нині є або ареною громадянських воєн та конфліктів (Лівія, Судан), або територією дії різноманітних терористичних організацій (Боко Харам у Нігерії, АКІМ та ІД у Єгипті, Алжирі та Лівії).

В останні 5-6 років географія нафтових і газових родовищ на Африканському континенті суттєво розширилася за рахунок таких країн Східної Африки, як Танзанія (газ), Уганда (відкрито велике нафтове родовище Олбертайн Грабен), Кенія (нафта) та Мозамбик, де виявлено колос. газу на шельфі. Передбачається, що по лінії східного африканського розлому найближчими роками буде 9 виявлено нові великі родовища нафти та газу [22, р. 113].

Багата Африка та іншим видом палива – ураном. На рубежі ХХ-ХХІ ст. запаси урану в Африці становили 570 тис. тонн або 16% світових запасів. Найбільшими родовищами уранових руд мають ПАР, достовірні запаси яких оцінюються в 337 тис. тонн, що становить 60% загальноафриканських запасів. Великими володарями родовищ урану в Африці є Нігер (166 тис. тонн), Намібія (97 тис.), Алжир (26 тис.), ЦАР (16 тис.) та Габон (15 тис.). ринку супроводжується загостренням конкурентної боротьби за право розвідки та розробки уранових родовищ континенту між європейськими, канадськими, китайськими та російськими компаніями. Відразу згадується конфлікт між мусульманами та християнами в ЦАР, який у 2013 р. переріс у громадянську війну. За 3 роки конфлікту чисельність біженців, які залишили свої будинки, становила 20% населення країни. За етно-конфесійним конфліктом стояли

інтереси західного капіталу, насамперед французького. Франція – один із світових лідерів в атомній енергетиці, і саме 1200 французів у рамках резолюції ООН увійшли до країни для підтримки порядку [23].

Африка залишається великим гравцем на світовому діамантовому ринку. На континент припадає понад 82% світових запасів цього дорогоцінного каменю. Найбільші родовища алмазів виявлені в Гані, Анголі, Демократичній республіці Конго (ДРК), ПАР, Танзанії та Намібії, а також у Бурунді, ЦАР, Кот-д'Івуарі, Малі та Того. В останні роки саме ДРК концентрує весь комплекс проблем, пов'язаний із походженням конфліктів у Районі Великих Озер. Незаконна експлуатація природних ресурсів ДРК є джерелом збагачення як світових мультинаціональних корпорацій, так і вузького кола місцевої політичної еліти та військових. З ДРК триває незаконне вивезення алмазів, золота та олова, насамперед із провінції Східна, а також з Південного та Північного Ківу.

Таким чином, США та колишні метрополії поступово втрачають свої позиції як головний імпортер африканських ресурсів і головний постачальник готової продукції до африканських країн. У держав Африканського континенту з'явилася дуже приваблива альтернатива в особі Китаю, Індії, Бразилії, Туреччини та інших економік, що швидко розвиваються, при цьому останні історично не є антагоністами країн Африки, оскільки формально все ще займають спільне з ними місце в «човні» країн, що розвиваються, або країн світової периферії. Втрата Заходом своїх позицій на Африканському континенті, початок якої належить ХХІ ст., може супроводжуватися загостренням конкурентної боротьби до використання економічних та військових важелів впливу. Суперництво світових держав за африканські ресурси найближчими роками все більше загострюватиметься. Нові потужні та активні гравці на африканському континенті – Китай, Індія, Бразилія, Туреччина, а останнім часом Іран – не беруть безпосередньо участі в розв'язанні конфліктів в Африці, наголосивши на розвитку 13 економічних відносин з африканськими державами. Проте активізація їхньої діяльності в Африці посилює конкуренцію в боротьбі за ресурси і побічно може спричинити нові «ресурсні війни», зокрема у форми збройних конфліктів, що приймають [23].

Особливості боротьби за ресурси у Азії

Боротьба за стратегічні природні ресурси – зокрема воду, мінеральні руди та копалини палива – завжди відігравала значну роль у формуванні умов світового політичного та економічного порядку. Однак нині ця боротьба посилилася, оскільки охопила всю Азію, де зростання чисельності населення та стрімкий економічний розвиток останніх трьох десятиліть зумовили інтенсивну потребу на видуботок обмежених запасів основних сировинних ресурсів.

Азія є найбільш бідним за змістом ресурсів континентом у світі, а надмірна експлуатація наявних природних ресурсів створила екологічну кризу, яка робить свій внесок у регіональну зміну клімату. Наприклад, нагір'я Тибету, де

знаходяться треті за величиною світові запаси льоду, нагрівається вдвічі швидше за середній світовий рівень, що зумовлене рідкісним поєднанням таких факторів, як велика висота над рівнем моря і низькі широти, що тягне за собою потенційно серйозні наслідки для забезпечення Азії прісною водою.

Іншими словами, три взаємопов'язані кризи – ресурсна, екологічна та кліматична – загрожують економічному, соціальному та екологічному майбутньому Азії. Зростання населення, урбанізація та індустріалізація лише посилюють напруженість, пов'язану з природними ресурсами: деякі міста відчують гостру нестачу води та значне погіршення екологічної обстановки. Обом проблемам сприяли державні субсидії на викопні види палива та воду.

Зіткнувшись із серйозними обмеженнями постачання, азійські країни починають використовувати у дедалі більших масштабах викопні види палива, мінеральні руди та деревину інших континентів. Однак імпорт води вкрай складний і дорогий. Азія володіє найменшими запасами води у перерахунку на одну людину серед усіх континентів, крім Антарктиди, і є водночас одним із найгірших континентів за рівнем її забруднення. Крім того, зростаючою проблемою азійських країн є дефіцит продовольства, оскільки врожайність та обсяги виробництва продуктів харчування зростають повільніше, ніж попит. Водночас зростання доходів змінює людський раціон харчування, який тепер включає більше білків тваринного походження, що ще більше ускладнює труднощі Азії із забезпеченням харчовими продуктами [24].

Посилення конкуренції за природні ресурси між азійськими країнами формує ресурсну геополітику, включаючи будівництво нафто- та газопроводів. Нині Китаю вдалося забезпечити додаткове постачання вуглеводнів за допомогою трубопроводів з Казахстану та Росії. Однак такий варіант недоступний для інших провідних економік Азії – Японії, Індії та Південної Кореї – які не межують із середньоазійськими постачальниками, Іраном чи Росією. Ці країни залишатимуться залежними від імпорту нафти з більш нестабільної Перської затоки. Побоювання Китаю щодо того, що ворожі військово-морські сили можуть взяти в заручники його економіку, перекривши імпорт нафти, спонукали його створити величезний запас нафти, а також запланувати будівництво двох стратегічних енергетичних коридорів у Південній Азії. Ці коридори забезпечать більш прямий транспортний маршрут для постачання нафти та зрідженого газу з Африки та Перської затоки, зводячи до мінімуму вплив морських шляхів, що охороняються військово-морським флотом Сполучених Штатів.

Один такий коридор простягається на 800 км від Бенгальської затоки через Бірму до південного Китаю. Крім газогонів він включатиме високошвидкісну залізницю та шосе від узбережжя Бірми до китайської провінції Юньнань, вперше забезпечуючи віддаленим внутрішнім провінціям Китаю вихід до моря. Інший коридор простягнеться від контрольованого Китаєм порту Гвадар, який знаходиться на кордоні Пакистану з Іраном, через гори Каракорум до провінції

Сінцзян, що не має виходу до моря, що забезпечує виробництво електроенергії [24].

Зважаючи на важливу роль, яку історично відігравали природні ресурси у формуванні глобальних стратегічних відносин, враховуючи те, що вони служили причиною збройних вторгнень та повномасштабних воєн ресурсна геополітика загрожує посилити існуючу напруженість у відносинах між країнами Азії. Зростання залежності від імпорту енергії вже використовується для виправдання підвищеного акценту на нарощуванні морської військової могутності, викликаючи нове занепокоєння щодо безпеки морських шляхів та вразливості до збоїв постачання.

Це частково пояснює нинішню напруженість між Китаєм та Японією через суперечливі територіальні претензії на острови у Східно-Китайському морі, які займають площу в сім квадратних кілометрів, проте оточені багатими запасами вуглеводнів. Суперечки в Південно-Китайському морі за участю Китаю та п'яти його сусідів, як і суперечки у Південній Азії, зумовлюються ресурсним питанням. У той час як стратегічна конкуренція за ресурси продовжуватиме формувати динаміку азійської безпеки, ризики, що пов'язані з нею можуть бути пом'якшені, якщо лідери Азії встановлять норми та інститути, спрямовані на створення правової співпраці. На жаль, зараз для цього мало що було зроблено. Наприклад, щодо 53 із 57 транснаціональних річкових басейнів Азії відсутні будь-які договори про вододіл або угоди про співпрацю [24].

Доводиться констатувати, що Азія є одним із двох континентів, поряд з Африкою, де досі не зміцнилася регіональна інтеграція, що здебільшого пов'язано з тим, що політична та культурна різноманітність, а також історично обумовлена ворожнеча перешкоджають інституційному будівництву. Напружені політичні відносини між більшістю субрегіонів Азії ускладнюють процес будівництва регіональної структури безпеки чи ефективнішого ресурсного співробітництва. Це може мати серйозні наслідки для нібито неприборканого зростання Азії – і тим самим нібито неминучого заходу Заходу. Зрештою, азійські країни не зможуть витримати власного вражаючого економічного зростання, не вирішивши свої проблеми з ресурсами, безпекою та навколишнім середовищем – і жодна з них не зможе зробити це самотужки.

Посилення конкуренції і конфліктів за природні ресурси

Усі вищезазначені тенденції та чинники спричиняють зростаючий тиск на світову ресурсну базу – тиск, який може лише посилюватись у відчутному майбутньому. Дефіцит, що виникає в результаті цього, може спричинити або посилити антагонізм між суспільствами та всередині них, оскільки держави та ТНК змагатимуться за доступ або контроль над основними джерелами життєво важливих ресурсів. У крайньому випадку такі антагонізми можуть призвести до спалаху збройного насильства.

Загалом насильницька боротьба за ресурси може приймати одну з чотирьох форм: територіальні суперечки, конфлікти щодо доступу до ресурсів, суперечки

щодо розподілу ресурсів і доходів. Більшість збройних конфліктів постбіполярної доби мають риси тієї чи іншої з вищезазначених форм. Територіальні суперечки, конфлікти, що виникають через спірні претензії на спірні землі, були джерелом суперечностей та воєн протягом всієї історії людства, і досі часто-густо провокують збройне насильство, наприклад війна 1998-2000 рр. між Еритреєю та Ефіопією. Однак протягом перших двох десятиліть XXI ст. констатувалося певне зменшення таких конфліктів, коли країни повільно, але впевнено вирішували невирішені прикордонні суперечки. Однак конфлікти через офшорні території стають все більш частими, оскільки уряди борються за спірні морські райони з цінними рибними промислами та підводними ресурсами, такими як родовища нафти та природного газу. Зазвичай, сторони цих суперечок посилаються на різні тлумачення Конвенції ООН з морського права (UNCLOS), щоб виправдати свої претензії на значні офшорні території. Оскільки запаси природних ресурсів на суші поступово виснажуються, суперечки щодо морських ресурсів, безсумнівно, стануть більш виразними [6, с 41-69].

Двома такими районами, які демонструють особливо високий ризик конфлікту, є Східно-Китайське та Південно-Китайське моря. На обидві ці території повністю або частково претендують сусідні країни. Китай, Японія та Тайвань мають претензії на Східно-Китайське море, а Бруней, і Китай, Малайзія, Філіппіни, Тайвань і В'єтнам претендують на Південно-Китайське море, що обидва зберігають значні підводні запаси нафти і газу. Зусилля вирішити ці територіальні суперечки шляхом мирних переговорів досі зазнавали невдачі, і більшість позивачів застосували військову силу, щоб продемонструвати свою рішучість захистити свої інтереси, іноді спричиняючи збройне насильство. Зростаюча напруженість у цих районах спричинила нарощування військово-морських сил серед залучених країн, провокуючи міжнародне занепокоєння щодо ризику майбутніх зіткнень на морі [4, р. 41-69].

Надруга такого роду також виникла у водах, що оточують Фолклендські острови та в Арктичному регіоні. Як і в Східному та Південно-Китайському морях, вважається, що обидва ці райони володіють великими запасами нафти та природного газу, і обидва були предметом конкуруючих претензій на величезні офшорні території. Аргентина та Велика Британія воювали за Фолклендські острови у 1982 р. Однак, нині, зусилля британських нафтових компаній щодо буріння нафти у водах біля островів призвели до відновлення напруженості, що призвело до розгортання додаткових британських військових підрозділів і різноманітних каральних заходів з боку аргентинців.

Подібні суперечки виникли в Арктиці, де кордони між сусідніми країнами ще не визначені, а право власності на широкі території залишається спірним. Тут також напруженість зросла через розгортання додаткових військових частин та розмов про військові дії для захисту життєво важливих інтересів. Конфлікти за доступ до природних ресурсів є такими, що виникають через

зусилля країни-імпортера ресурсів, зберегти свою здатність отримувати необхідні ресурси з віддаленого джерела та безпечно перевезти їх на свою територію. Багато з колоніальних воєн минулих століть були спровоковані такими зусиллями, як, наприклад, вторгнення Німеччини до СРСР у 1941 р., частково з метою захопити контроль над нафтовими родовищами Кавказького регіону і подальше вторгнення Японії до Голландської Ост-Індії, що також було спровоковане боротьбою за нафту. Рішучі зусилля Великої Британії зберегти свою присутність в Іраку після Другої світової війни та контроль над своїм нафтопереробним заводом в Абадані в Ірані після його націоналізації прем'єр-міністром М. Мосаддиком у 1951 р. також відповідають цій моделі [5, р. 63-65].

Для США забезпечення доступу до запасів нафти в Перській затоці вже давно є головною військовою метою. Це було чітко визначено як стратегічну мету в так званій «доктрині Картера» від 23 січня 1980 р. Стверджується, що «спроба будь-якої зовнішньої сили отримати контроль над регіоном Перської затоки» – і тим самим перешкодити потокам нафти – «буде розцінюватися як напад на життєво важливі інтереси США», попередив президент США Дж. Картер. На його переконання США дасть відсіч такому нападу «будь-якими необхідними засобами, включаючи військову силу» [25].

Пізніше цей основний принцип був процитований президентом США Дж. Бушем-старшим як виправдання початку війни проти Іраку після його вторгнення до Кувейту у 1990 р. (і, як стверджувалося, представляв загрозу для Саудівської Аравії), а також для подальшої економічної блокади Іраку. Дії Дж. Буша-старшого та Б. Клінтона також можна розглядати як поштовх до вторгнення США до Іраку в 2003 р. [26, р. 96-101] Конфлікти, що пов'язані із доступом до природних копалин, ймовірно, виникнуть і в майбутньому, оскільки конкуренція за життєво важливі ресурси посилюється, а основні країни-споживачі все більше залежать від поставок з віддалених та нестабільних країн та регіонів. Наприклад, щоб краще забезпечити доступ до нафтових запасів Африки, США посилили свою військово-морську присутність у Гвінейській затоці, джерелі значного обсягу імпорту нафти США [27].

КНР також розширює свої військово-морські можливості з метою кращого забезпечення доступу до поставок ресурсів за кордон. «З розширенням економічних інтересів країни військово-морський флот хоче краще захистити транспортні шляхи країни та безпеку наших основних морських шляхів, – заявив у 2010 р. контр-адмірал Чжан Хуачен, заступник командувача Східноморським флотом, – щоб досягти цього, ВМС Китаю повинні розвиватися, мати більшу кількість суден і з більш широкими можливостями» [27]. Не дивлячись на те, що неможливо передбачити результат цих зусиль, неважко уявити ситуацію, в якій військово-морські сили США і Китаю зіткнулися одна з одною у результаті зусиль отримати або захистити доступ до постачальника в Африці чи на Близькому Сході, який перебуває в бойовій ситуації – сценарій, що передбачений Національною розвідувальною радою в її

дослідженні майбутнього стратегічного середовища у 2008 р., Глобальні тенденції 2025 [28, р. 77-79]. Суперечки щодо розподілу ресурсів виникають, коли сусідні держави спільно займають або покладаються на спільне джерело ресурсів – річкову систему, підземний водоносний горизонт, нафтове родовище тощо. У таких випадках конфлікт може спалахнути через розбіжності щодо розподілу матеріалів, взятих зі спільного ресурсу.

Наприклад, Ірак, Сирія та Туреччина сперечалися щодо розподілу води з річкової системи Тигр-Євфрат, яка бере початок у Туреччині, але більшу частину своєї довжини проходить через Ірак та Сирію. Річки Йордан і Ніл також спровокували подібні суперечки щодо розподілу як у стародавні часи, так і зараз. Видобуток нафти зі спільного підземного резервуару також може бути джерелом конфлікту, як продемонструвала суперечка Іраку з Кувейтом щодо продуктивного родовища Румайла. Такого роду суперечки щодо розподілу – особливо ті, що стосуються спільних джерел води – ймовірно, стануть ще гострішими у майбутньому внаслідок зростання чисельності населення та зміни клімату. У країнах, які залежать від трьох річкових систем, зазначених вище – Нілу, Йордану та Тигру та Євфрату, – спостерігається дуже швидке зростання населення, а в деяких випадках (Ефіопія, Судан) очікується триразове зростання населення до 2050 р. Водночас ці річки розташовані в районах світу, де очікується значне зменшення кількості опадів у результаті зміни клімату, що означає, що менше води буде доступно для використання цими країнами. Враховуючи історію ворожнечі між залученими країнами (включаючи Ізраїль та його сусідів), можливість суперечок та конфлікту щодо розподілу зменшеного запасу цих річок неодмінно зростатиме [9].

Конфлікти, що виникають у роз'єднаних державах або державах, що перебувають у занепаді, коли національний уряд втратив контроль над частиною або більшою частиною своєї території, а конкуруючі угруповання – воєнні командири, етнічні ополченці, сепаратистські групи та інші подібні формування – борються за контроль над нафтовими родовищами, мідними шахтами, алмазні родовища чи інші ресурси, які є значним джерелом доходу. Конфлікти такого роду можуть спочатку виникати як засіб досягнення мети – забезпечити кошти, необхідні для оплати зброї та боєприпасів, але часто стають самоціллю, як спосіб збагачення командирів цих фракцій. Це очевидно, наприклад, у тривалих війнах в Анголі та Сьєрра-Леоне, де командири повстанців, як повідомляється, накопичили значні статки від продажу алмазів [29].

Такі конфлікти часто виявляється важко вирішити, оскільки лідери, що залучені не бачать стимулу припинити бойові дії та супутнє накопичення багатства приватних ресурсів. Конфлікти через володіння цінними матеріалами можуть також фігурувати в спробах груп меншин у багатонаціональному суспільстві відокремитися від більшої нації та створити власну державу на основі експлуатації певного ресурсу, розташованого в субрегіоні, де вони

становлять більшість, і відповідних зусиль центрального уряду, щоб запобігти такому кроку. Це очевидно, наприклад, у Біафрській війні 1967-70 рр., під час якої жителі південно-східної Нігерії прагнули створити окрему державу, що фінансується за рахунок доходів від нафти, і в подібному сепаратистському поході жителів ангольської багатонафтою провінції Кабінда [30].

Враховуючи ризикований і дороговартісний характер сучасної війни, держави та інші сторони часто приходять до висновку, що краще вирішувати суперечки щодо ресурсів шляхом посередництва, судового розгляду та співпраці. Суперечки щодо кордонів особливо добре підходять для міжнародного посередництва та судового розгляду, оскільки часто можна визначити історичні та географічні фактори, які надають ваги тому чи іншому рішенню. Наприклад, Міжнародний суд ООН (ICJ) у Гаазі вирішив прикордонні суперечки між Бахрейном і Катаром щодо острова Хавар і між Камеруном і Нігерією щодо півострова Бакассі, обидва з яких, як вважається, містять цінні родовища ресурсів, з мінімальними суперечками з боку учасників спору. Посередництво надійних міжнародних акторів також може допомогти у вирішенні суперечок щодо ресурсів. Світовий банк, наприклад, відіграв ключову роль у переговорах щодо Договору про води Інду 1960 р., який регулював розподіл спільних систем річок і каналів у басейні річки Інд між Індією та Пакистаном – договору, який переважно дотримувався обома сторонами, незважаючи на їхні суперечки через Кашмір та інші проблеми [31, р. 182-189].

Створення консультативних органів для нагляду за використанням спільних ресурсів є ще одним підходом, який може допомогти запобігти спалаху конфлікту. Це може бути особливо ефективним у випадку спільних річкових систем, де дії країн, що розташовані вище за течією, наприклад, будівництво дамб або іригаційні роботи, можуть поставити під загрозу водопостачання країн, що розташовані нижче за течією. Щоб мінімізувати ці наслідки, країни спільного річкового басейну можуть брати участь у консультативному органі, метою якого є сприяння діалогу щодо запропонованих проектів і, в ідеальній ситуації, надання всім членам системи певної думки щодо їх характеру та масштабу. Двома зусиллями такого роду є Ініціатива басейну Нілу та Комісія річки Меконг; хоча жодна організація не надає країнам-членам повного права вето на дії своїх сусідів, вони дозволяють вести діалог щодо запропонованих проектів і проводити заходи з «розбудови довіри», що спрямовані на збір інформації та зміцнення довіри, створюючи таким чином основу для більш інклюзивного прийняття рішень у майбутньому [9].

У випадках, коли конкуруючі претенденти на ресурс, який охоплює їхні території, не можуть досягти згоди щодо його поділу чи власності, можна задумати схеми спільного розвитку ресурсу до остаточного результату, таким чином надаючи стимул вирішити справу мирним шляхом. У таких випадках залучені сторони можуть створити орган спільного розвитку на основі певної

взаємоприйнятної формули для управління експлуатацією ресурсу та розподілу будь-яких прибутків. Окрім доброї волі, це створює перепочинок, у якому дипломати з різних сторін можуть домовитися про остаточний результат суперечки [9].

Якщо говорити про ресурсну складову лівійського конфлікту, то боротьба за нафту (Лівія має найбільші запаси нафти в Африці – близько 6 млрд. тонн) розгортається як між двома конкуруючими парламентами та урядами, що базуються в Тріполі і Тобруку, так і між зовнішніми, що стоять за ними силами – Саудівською Аравією, Кувейтом, Катаром, Туреччиною, Єгиптом, Алжиром та західними державами. Один із найбільш негативних наслідків лівійської кризи полягає у знищенні державної монополії на продаж нафти. Національна нафтова компанія (НОС) розвалилася на «східну» та «західну», що відкриває широке поле для функціонування чорного ринку. Зарубіжні інвестори та бізнесмени не бачать нині єдиного державного суб'єкта економічної діяльності в цій принципово важливій галузі економіки Лівії. «Західна нафтова компанія» встановила тісні відносини зі швейцарським дилером «Glencore» і відвантажує йому великі обсяги нафти за зниженими цінами. Ще гірші справи у східній частині країни, де основний нафтовий термінал Марс ель-Харіга контролюється бойовиками Джадрана. Тут пряма контрабанда нафти, якою користуються французька «Total», іспанська «Repsol», італійська «Saras», китайська «Sinorec». Деякі з цих компаній намагаються забезпечити свої інтереси, зокрема й збройним шляхом. Йорданський король Абдалла у січні 2016 р. розповів про перебування на території Лівії англійського спецназу SAS. Одночасно в арабській пресі з'явилися повідомлення про те, що уряду в Тобруку під час штурму Бенгазі допомагали частини французького спецназу. За відсутності механізмів влади, за ворожнечі командирів і іноземному втручанні «національна єдність» Лівії залишиться паперовою фікцією, а іноземні компанії продовжуватимуть розграбування країни [23].

Висновки

Таким чином, подвоєння з 1970 р. світового валового внутрішнього продукту забезпечило суттєвий науково-технічний прогрес і дозволило звільнити з бідності мільярди людей. Економічне зростання підживлювалося постійним підвищенням попиту на природні ресурси. За останні п'ять десятиліть чисельність населення нашої планети подвоїлася, видобуток матеріальних ресурсів потроїлася, а валовий внутрішній продукт збільшився у чотири рази. Обсяги видобутку та переробки природних ресурсів зросли за останні два десятиліття, і в даний час на ці види діяльності припадає близько 90% водного стресу та втрати біорізноманіття. За останні п'ятдесят років не спостерігалось жодного тривалого періоду стабілізації чи зниження світового споживання матеріальних ресурсів. Історичні та сучасні тенденції використання природних ресурсів ведуть до більш виражених негативних наслідків для навколишнього середовища та здоров'я людини.

Видобуток ресурсів та їх переробка для отримання матеріалів, палива та продовольства є джерелом приблизно половини світових викидів парникових газів (без урахування впливу змін у землекористуванні) та більш ніж 90% водного стресу та втрати біорізноманіття. Протягом останнього століття тенденція до підвищення попиту на природні ресурси залишалася незмінною незалежно від рівня доходів. Поширені нині моделі споживання за принципом «використав та викинув» надають руйнівний вплив на нашу планету. Втрата біорізноманіття та проблема дефіциту води на дев'яносто відсотків обумовлені методами, що застосовуються під час видобутку та переробки природних надр. Цими причинами пояснюється приблизно половина загальносвітового обсягу викидів парникових газів. Коло тих, хто користується плодами такого роду освоєння ресурсів, залишається обмеженим. У цьому спостерігаються серйозні диспропорції щодо «ресурсного сліду» країн, тобто загального обсягу сировини та матеріалів, що використовуються окремою країною для задоволення своїх потреб.

Історичні та сучасні моделі використання природних ресурсів ведуть до посилення негативного впливу на довкілля та здоров'я людини. За умов відсутності невідкладних та скоординованих дій швидке зростання неефективного використання природних ресурсів продовжить створювати несумісне зі стійкістю навантаження на довкілля. Нині констатується зростання використання природних ресурсів, що нерівномірно розподілені між країнами та регіонами світу. В цьому контексті міжнародні обмін та співробітництво здатні зробити істотний внесок у зміни системного характеру. Лідери країн відповідальні за формування політики та прийняття рішень і вони мають у своєму розпорядженні інструменти, які необхідні для змін на краще, включаючи трансформацію на місцевому, національному та глобальному рівнях. Усунення залежності економічної діяльності та добробуту людини від використання природних ресурсів та впливу на навколишнє середовище – найважливіший елемент переходу до сталого розвитку людства. Усунення залежності можливе і може стати джерелом істотних благ для суспільства та навколишнього середовища, включаючи ліквідацію раніше завданих збитків навколишньому середовищу, одночасно підтримуючи економічне зростання та благополуччя людини.

Домінування західних нафтових підприємств у технологічній сфері є одним із головних чинників їх конкурентоспроможності навіть в умовах втрати прямого доступу до ресурсів країн. Однак посилення позицій національних нафтогазових компаній в останні роки змінює баланс сил, що історично склався. Компанії, що покращували власний економічний розвиток за рахунок країн, що розвиваються, відмовляються від колишніх моделей і правил поведінки. Відкидаючи роль, що відводиться їм у традиційній структурі світового енергетичного ринку, вони поступово формують власні підходи до вирішення завдань, що стоять перед ними відносно забезпечення енергобезпеки

своїх країн. Подальшим випробуванням для існуючої системи відносин у світовій енергетиці може стати посилення позицій національних нафтогазових компаній у технологічній сфері. Роблячи це стратегічним пріоритетом і вторгаючись у сфери, які раніше вважалися винятковою прерогативою Заходу, національні компанії поступово зміщують центр тяжкості конкурентної боротьби в галузі у сферу технологій. Очевидно, спроможність амбіцій на світовій арені та здатність витримувати конкуренцію за енергетичні ресурси найближчими роками випробуватиметься саме у цих координатах.

Список використаних джерел та літератури

1. Stigler G. Perfect Competition, Historically Contemplated. Reviewed. *Journal of Political Economy*. Vol. 65, No. 1. February. 1957. P. 1-17. URL: <http://www.jstor.org/stable/1824830>.
2. Baibulekova L.F., Sauranbaay S.B., Kenzhibaeva Z.S. Modern trends in the formation of the international competitiveness of the national economy. *Espacios*. 2018. Vol. 39. No. 14. P. 26-35. URL: <https://www.revistaespacios.com/a18v39n14/a18v39n14p26.pdf>
3. International Group on Sustainable Resource Management. Global Resources Outlook 2019: Natural Resources for the Future We Want. Report of the International Panel on Sustainable Resource Management. United Nations Environment Program. Nairobi, Kenya, 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/331683904_UN_Global_Resources_Outlook_2019_Natural_Resources_for_the_Future_We_Want
4. Schandl H., West J. Resource use and resource efficiency in the Asia-Pacific region. *Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions*. 2010. No. 20 (4). P. 636-647.
5. Klare M.T. *The Race for What's Left: The Global Scramble for the World's Last*. London: Picador, 2014. 320 p.
6. Klare M.T. *The Race for What's Left*. New York: Metropolitan Books, 2012. 320 p.
7. *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
8. National Commission on the BP Deepwater Horizon Oil Spill and Offshore Drilling, Deep Water. Washington: National Commission, 2011. 398 p.
9. Klare M. Resource competition in the 21st century. *Approaches to peace: A reader in peace studies*. New York: Oxford University Press, 2014. P. 55-65. URL: <https://contensis.uwaterloo.ca/sites/courses-archive/1191/PACS-201/media/documents/klare-wk-4.pdf>
10. Hook M., Hirsch R., Aleklett K. Giant Oil Field Decline Rates and Their Influence on World Oil Production. *Energy Policy*. 2009. Vol. 37. No. 6. P. 2262-2272. doi: 10.1016/j.enpol.2009.02.020
11. Jackson P., Smith L. Exploring the Undulating Plateau: The Future of Global Oil Supply. *Philosophical Transactions of the Royal Society A*. 2013. Vol. 372. doi: 10.1098/rsta.2012.0491
12. Yergin D. *The Quest: Energy, Security, and the Remaking of the Modern World*. New York: Penguin Books, 2012. 832 p.
13. Silkin V. Competition for access to energy resources: technological factor. *National Interests: Priorities and Security*. 2017. Vol. 13. No. 1. P. 119-129. DOI: <http://213.226.126.9/ni/2017/ni01/ni0117-119.pdf>
14. Browne J. *Beyond Business*. London: Weidenfeld and Nicolson, 2010. 310 p.
15. Noreng O. *Crude Power: Politics and the Oil Market*. London: I.B. Tauris, 2002. 254 p.
16. Yergin D. *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*. New York: Simon and Schuster, 1991. 912 p.
17. Super major dammerung. The Day of the Huge International Oil Company Is Drawing to a Close. *The Economist*. 2013. August 3.

18. Weijermarsa R., Clintc O., Pylec I. Competing and Partnering for Resources and Profits: Strategic Shifts of Oil Majors during the Past Quarter of a Century. *Energy Strategy Reviews*. 2014. Vol. 3. P. 72-87. DOI: 10.1016/j.esr.2014.05.001
19. Ma X., Andrew-Speed P. The Overseas Activities of China's National Oil Companies: Rationale and Outlook. *Minerals and Energy*. 2006. Vol. 21. No. 1. P. 17-30. DOI:10.1080/14041040500504343
20. Mendonca R.W., Oliveira L.G. Local Content Policy in the Brazilian Oil and Gas Sectoral System of Innovation. *Latin American Business Review*. 2013. Vol. 14. No. 3-4. P. 271-287. DOI: 10.1080/10978526.2013.833477
21. Nicolazzi M. *Il Prezzo Del Petrolio*. Milano: Boroli Editore, 2009. 238 p.
22. Fituni L., Abramova I. Resource Potential of Africa and Russia's National Interests in the XXI Century. Moscow: Institute for African studies. Russian academy of sciences, 2010. 209 p.
23. Olanrewaju F.O, Joshua S., Olanrewaju A. Natural Resources, Conflict and Security Challenges in Africa. *India Quarterly*. 2020. No. 76(4). P. 552-568. <https://doi.org/10.1177/0974928420961742>
24. Cgellaney B. Asia's Resource Scramble. *Project Syndicate*. April 3, 2013. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-impact-of-natural-resources-on-asia-s-security-dynamics-by-brahma-chellaney/russian>
25. Carter J. State of the Union Address. Washington, D.C., February 23, 1980. URL: www.jimmycarterlibrary.org
26. Klare M. *Blood and Oil: the dangers and consequences of America's growing dependency on imported petroleum*. New York: Metropolitan Books, 2004. 304 p.
27. Wong E. Chinese Military Seeks to Extend Its Naval Power. *The New York Times*. April 23, 2010.
28. U.S. National Intelligence Council (NIC), *Global Trends 2025*. Washington, D.C.: NIC, 2008.
29. Reno W. *Warlord Politics and African States*. Boulder: Lynne Rienner, 1998. 120 p.
30. Keen D. The Economic Functions of Violence in Civil Wars. *Adelphi Papers*. No. 320. *International Institute of Strategic Studies (IISS)*. Oxford: Oxford University Press and IISS, 1998.
31. Klare M. *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*. London: Holt Paperbacks; First edition, 2002. 304 p.
32. Porter M.E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press, 1980. 397 p.
33. *Oil and Gas in Africa*. Oxford University Press. Oxford, 2016. 272 p. URL: <https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Oil%20and%20Gas%20in%20Africa.pdf>

References

1. Stigler, G. (1957). Perfect Competition, Historically Contemplated. Reviewed. *Journal of Political Economy*, 65, (1), February, pp. 1-17. [Online]. Available from: <http://www.jstor.org/stable/1824830> [In English].
2. Baibulekova, L.F., Sauranbaay, S.B., Kenzhibaeva, Z.S. (2018). Modern trends in the formation of the international competitiveness of the national economy. *Espacios*, 39, (14), pp. 26-35. [Online]. Available from: <https://www.revistaespacios.com/a18v39n14/a18v39n14p26.pdf> [In English].
3. (2019). International Group on Sustainable Resource Management. *Global Resources Outlook 2019: Natural Resources for the Future We Want*. Report of the International Panel on Sustainable Resource Management. *United Nations Environment Program*. Nairobi, Kenya. [Online]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/331683904_UN_Global_Resources_Outlook_2019_Natural_Resources_for_the_Future_We_Want [In English].

4. Schandl, H., West, J. (2010). Resource use and resource efficiency in the Asia-Pacific region. *Global Environmental Change-Human and Policy Dimensions*, 20 (4), pp. 636-647. [In English].
5. Klare, M.T. (2014). *The Race for What's Left: The Global Scramble for the World's Last*. London: Picador. [In English].
6. Klare M.T.(2012). *The Race for What's Left*. New York: Metropolitan Books. [In English].
7. (2007). *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press. [In English].
8. (2011). *National Commission on the BP Deepwater Horizon Oil Spill and Offshore Drilling, Deep Water*. Washington: National Commission. [In English].
9. Klare, M. (2014). Resource competition in the 21st century. *Approaches to peace: A reader in peace studies*. New York: Oxford University Press, pp. 55-65. [Online]. Available from: <https://contensis.uwaterloo.ca/sites/courses-archive/1191/PACS-201/media/documents/klare-wk-4.pdf> [In English].
10. Hook, M., Hirsch, R., Aleklett, K. (2009). Giant Oil Field Decline Rates and Their Influence on World Oil Production. *Energy Policy*, 37. (6), pp. 2262-2272. doi: 10.1016/j.enpol.2009.02.020 [In English].
11. Jackson, P., Smith, L. (2013). Exploring the Undulating Plateau: The Future of Global Oil Supply. *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, 372. doi: 10.1098/rsta.2012.0491 [In English].
14. Yergin, D. (2012). *The Quest: Energy, Security, and the Remaking of the Modern World*. New York: Penguin Books. [In English].
15. Silkin, V. (2017). Competition for access to energy resources: technological factor. *National Interests: Priorities and Security*, 13 (1), pp. 119-129. DOI: <http://213.226.126.9/ni/2017/ni01/ni0117-119.pdf> [In English].
14. Browne, J. (2010). *Beyond Business*. London: Weidenfeld and Nicolson. [In English].
15. Noreng, O. (2002). *Crude Power: Politics and the Oil Market*. London: I.B. Tauris. [In English].
16. Yergin, D. (1991). *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*. New York: Simon and Schuster. [In English].
17. Super major dammerung. The Day of the Huge International Oil Company Is Drawing to a Close. *The Economist*. 2013. August 3. [In English].
18. Weijermarsa, R., Clintc, O., Pylec, I. (2014). Competing and Partnering for Resources and Profits: Strategic Shifts of Oil Majors during the Past Quarter of a Century. *Energy Strategy Reviews*, 3, pp. 72-87. DOI: 10.1016/j.esr.2014.05.001 [In English].
19. Ma, X., Andrew-Speed, P. (2006). The Overseas Activities of China's National Oil Companies: Rationale and Outlook. *Minerals and Energy*, 21 (1), pp. 17-30. DOI:10.1080/14041040500504343 [In English].
20. Mendonca, R.W., Oliveira, L.G. (2013). Local Content Policy in the Brazilian Oil and Gas Sectoral System of Innovation. *Latin American Business Review*, 14 (3-4), pp. 271-287. DOI: 10.1080/10978526.2013.833477 [In English].
21. Nicolazzi, M. (2009). *Il Prezzo Del Petrolio*. Milano: Boroli Editore. [In Italian].
22. Fituni, L., Abramova, I. (2010). *Resource Potential of Africa and Russia's National Interests in the XXI Century*. Moscow: Institute for African studies. Russian academy of sciences. [In English].
23. Olanrewaju, F.O, Joshua, S., Olanrewaju, A. (2020). Natural Resources, Conflict and Security Challenges in Africa. *India Quarterly*, 76 (4), pp. 552-568. <https://doi.org/10.1177/0974928420961742> [In English].
24. Cgellaney, B. (2013). Asia's Resource Scramble. *Project Syndicate*. April 3. [Online]. Available from: <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-impact-of-natural-resources-on-asia-security-dynamics-by-brahma-chellaney/russian> [In English].

25. Carter, J. (1980). *State of the Union Address*. Washington, D.C., February 23. [Online]. Available from: www.jimmycarterlibrary.org [In English].
26. Klare, M. (2004). *Blood and Oil: the dangers and consequences of America's growing dependency on imported petroleum*. New York: Metropolitan Books. [In English].
27. Wong, E. (2010). Chinese Military Seeks to Extend Its Naval Power. *The New York Times*. April 23. [In English].
28. (2008). *U.S. National Intelligence Council (NIC), Global Trends 2025*. Washington, D.C.: NIC. [In English].
29. Reno, W. *Warlord Politics and African States*. Boulder: Lynne Rienner. [In English].
30. Keen, D. (1998). The Economic Functions of Violence in Civil Wars. *Adelphi Papers*. No. 320. *International Institute of Strategic Studies (IISS)*. Oxford: Oxford University Press and IISS. [In English].
31. Klare, M. (2002). *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*. London: Holt Paperbacks; First edition. [In English].
32. Porter, M.E. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press. [In English].
33. (2016). *Oil and Gas in Africa*. Oxford University Press. [Online]. Available from: <https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/Oil%20and%20Gas%20in%20Africa.pdf> [In English].

Fesenko M. Resource Competition between the Leading States at the Beginning of the XXI Century.

The article examines the problem of resource competition between the leading participants of international relations. It is shown that the entry of developing countries into the international arena and the growing competition for access to energy resources remain serious challenges to the system of relations that has developed in the world energy sector. In the second half of the XXth century the transition of the resource base of states under state control and management began. The revision of the conditions for access to their resources and the strengthening of the positions of national companies largely determined the change in the balance of power in the production of hydrocarbons. The rapid reduction of the planet's resource base largely determines the direction of development of the world economy and politics, as well as geopolitics. The current situation contributes to the growth of the interest of researchers and members of the business community in studying the essence of competition and the mechanisms of its action, as well as the approaches of researchers to its analysis.

It has been proven that in the absence of urgent and coordinated action, the rapid increase in the inefficient use of natural resources will continue to create an incompatible burden on the environment. Today, there is an increase in the use of natural resources, unevenly distributed between countries and regions of the world. In this context, international exchange and cooperation can make a significant contribution to systemic change. Country leaders are responsible for shaping policy and decision-making and have the tools needed to bring about change for the better, including transformation at the local, national and global levels. A further test for the existing system of relations in the global energy sector may be the toughening of the positions of national oil and gas companies in the technological field. By making this strategic priority and invading areas that were previously considered the exclusive prerogative of the West, national companies are gradually shifting the center of gravity of competition in the industry to technology. Obviously, the ability of ambitions on the world stage and the ability to withstand competition for energy resources in the coming years will be tested precisely in these coordinates.

Keywords: *resources, competition, trends, oil and gas industry, scientific and technological development, conflicts over natural resources, Asia-Pacific, Africa, USA, TNCs.*